

QO'CHQOR NORQOBIL HIKOYALARIDA LEKSIK TAKRORLAR MATN QISMLARINI BOG'LOVCHI VOSITA SIFATIDA

Tilshunoslik va adabiyotshunoslik muammolari

Niyozmatov Abdullajon Anvarjon o'g'li,

Qo'qon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada leksik takrorlarning badiiy matn qismlarini bog'lovchi vosita ekanligi va ularning Qo'chqor Norqobil hikoyalarida tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: matn, matn qismlarini bog'lovchi vositalar, takrorlar, ot takrorlar, sifat takrorlar, olmosh takrorlar, fe'l takrorlar.

Аннотация

В этой статье объясняется, что лексические повторения являются связующим звеном частей художественного текста и что их в рассказах Кучкор Норқобила говорится о его роли.

Ключевые слова: текст, связующие части текста, повторы, существительные повторы, прилагательные повторы, местоимения повторы, глаголы повторы.

Annotation

This article describes that lexical repetition is a means of connecting parts of literary text and its role in Quchqor Norqobil's stories.

Key words: text, means of connecting parts of literary text, repetition, noun repetition, adjective repetition, pronoun repetition, verb repetition.

Bugungi kunda badiiy matn lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning eng ko'p murojaat qilinayotgan masalalaridandir. Tilshunoslikda ham boshqa sohalar singari, nazariyadan qochib, til hodisalarini real nutq vaziyatida o'rganishga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda.

Matn bu yozma hujjat shaklida obyektlashtirilgan, turli xil leksik, grammatik va mantiqiy bog'lanishlar bilan birlashtirilgan bir qator bayonotlardan tashkil topgan, axloqiy xarakter, pragmatik munosabat va shunga mos ravishda adabiy qayta ishlangan ma'lum bir xususiyatga ega bo'lgan yozma xabardir.¹

Galperin fikriga ko'ra, matn ham sintaktik birlik va u ham xuddi gap hosil qilish uchun gap bo'laklari bir- biri bilan grammatik va mantiqiy bog'lanishni talab qilgani kabi, matn tarkibidagi gaplar ham o'zaro muayyan bir bog'lovchi vositalar orqali

¹ Гальперин И. Р. О понятии «текст» // Материалы научной конференции «Лингвистика текста». — Т. 1. — М., 1974. — С. 67.

bog'lanadi. Bu esa matnning mazmuniy va struktural jihatdan bir butun yaxlitligini ta'minlaydi.

Ayniqsa, badiiy asar matnini yaratish yozuvchilardan ushbu vositalardan mohirona foydalanishni talab qiladi. Chunki o'ziga yuklangan ijodiy yukni kitobxonlar qalbiga to'la-to'kis olib kira olish uchun badiiy asar matni qismlari har tomonlama mustahkam bog'langan bo'lishi kerak.

Zamondosh adibimiz Qo'chqor Norqobil hikoyalarining o'quvchilar qalbidan chuqur o'rin egallaganining sababi ham balki, yozuvchining ana shunday bog'lovchi vositalardan unumli foydalana olish mahoratidadir. Quyida adib hikoyalaridagi ba'zi bog'lovchi vositalar va ularning matn ekspressivligida tutgan o'rni xususida munozara yuritamiz.

Adib asarlarini lisoniy jihatdan tahlil qilar ekanmiz, unda bog'lovchi vositalarning deyarli barcha turidan foydalanilganiga guvoh bo'lamiz. Xususan, hikoyalarda uchraydigan takrorlar asar matnini o'zaro bog'labgina qolmay, undagi g'oyaviy maqsadni ham to'liq ta'minlay olganligi tahsinga sazovordir.

Avvalo, takror usuli nima ekanligi haqida so'z yuritsak. Tilshunos olim M. Yo'ldoshev fikriga ko'ra birinchi gapda qo'llangan ayrim affikslar, so'z, so'z birikmalari va gaplarning keyingi komponentlar tarkibida takroran qo'llanishi orqali matn shakllantirilishi mumkin. Takror usulidan aytilayotgan fikrni ta'kidlash, tasdiqlash, kengroq, batafsilroq ifodalash maqsadida foydalaniladi.

Takrorlash - so'z yoki iboralarni takrorlash, buning natijasida o'quvchi (tinglovchi) diqqatini ularga qaratadi va shu bilan ularning matndagi roli kuchayadi. Takrorlash badiiy matnga uyg'unlik beradi, uning hissiy ta'sirini kuchaytiradi, eng muhim fikrlarni ta'kidlaydi.

Takrorlanuvchi birlikning qaysi turkumga mansubligiga ko'ra ot takrori, sifat takrori, olmosh takrori va fe'l takrori kabilarga bo'linadi.² Adib hikoyalarida quyidagi so'z turkumlari takrorini ko'rishimiz mumkin.

Ot takrori: *“U ayni damda o'z **onasini** eslab yig'lardi. U ayni damda **onasini** sog'inganini his qildi – u **onasini** sog'inib yig'lardi, olislardagi **onasi** uni hozirgina o'lim changalidan olib qolganini, olis-olislardagi **onasi** o'z joniga ora kirganini savqitabiiy hissiyot bilan sezib turardi.*

*“Chindan ham **onamga** o'xsharkan”, – o'ylardi u.*

*“Ha, **onamga** o'xsharkan...”³ (“Ona” hikoyasi)*

Ushbu parchada ot so'z turkumiga mansub bo'lgan “ona” so'zi hikoya qismlarini bog'lovchi vosita hisoblanadi.

Sifat takrori: *“**Yolg'iz** – **yolg'iz** o'gil. G'ulom bobo bilan Oysara xolaning **yolg'izi**, ortida qoladigan yorug' izi.*

² Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent – 2008. – B.31.

³ Samodil: hikoyalar Qo'chqor Norqobil. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. B.367-368.

Harbiyga chaqiruv keldi.

Yolg'izni afg'on urushiga olib ketishdi."⁴ ("Urushning surati").

"Urushning surati" hikoyasidan olingan ushbu parchada adibning so'z qo'llash mahoratiga yana bir bor guvoh bo'lamiz. O'sha paytda hammani, hattoki, u oilada yolg'iz o'g'il bo'lsa ham afg'on urushiga olib ketilganini ta'sirchanroq qilib tasvirlash uchun adib hikoya qahramoniga Yolg'iz degan ism qo'yadi. Natijada kishi ismi bo'lgan Yolg'iz va sifat so'z turkumiga mansub yolg'iz so'zlari juftligi hikoya matnida o'zgacha bir ahamiyat kasb eta boshlaydi.

Olmosh takrori: *"Hech kimning oldida tiling qisiq emas, odamlardan o'zing bezding, odamlardan o'zing olislashding. Aslida, sen o'zingdan o'zing qochding, o'zingdan o'zing bezding."*⁵ ("Nozi... Nozigul" hikoyasi)

Hikoyaning bu qismida berilgan o'zlik olmoshi matn qismlarini bog'labgina qolmay, ma'no kuchaytirish va hikoya ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

Fe'l takrori: *"Qasam ichdi. Og'zidan og'ir gap chiqdi. Buni bir To'xta bildi, o'zi bildi. Poyidan oqib o'tayotgan ariq bildi, boshdagi tonggi osmon, oyog'I ostidagi yer bildi – borliq bildi."*⁶ ("Nozi... Nozigul" hikoyasi)

So'z takrorlaridan tashqari biz ushbu hikoyalarda so'z birikmasi va gap takrorlarini ham uchratishimiz mumkin. Masalan, "Nozi... Nozigul" hikoyasining olti o'rnida kelgan **"surxa, oq kishmish, tuyatish"** kabi uzum navlarining takrori butun hikoyaning eng kulminatsion so'zi bo'lgan desak, adashmaymiz. Bu so'zlar hikoyaga o'zgacha ruh, kitobxon qalbiga o'zgacha hayajon olib keladi: *"...Bog'iga traktor soldim. Bog'ning oxirgi jo'yagidagi uch tup tokni opqoldi. Bular surxa, oq kishmish, tuyatish deydi. Bularni buzmag, bularning egasi bor, deb tok tepasida uvillab yig'ladi..."*⁷ Adib hikoyada bu jumla takroridan shunday mahorat bilan foydalanganki, natijada kitobxon nazdida ushbu so'zlar hikoya qahramonlari bo'lgan Sarvar va Nozigul o'rtasidagi muhabbat va sadoqat ramziga aylanib ketgan.

Adib asarlari ichida "Urushning surati" hikoyasi hajmi kichik bo'lsada urush suratini ayovsiz chiza olgan asar hisoblanadi. Ushbu asarda **"Men otamdan oldin o'lganman..."** degan jumla takrori va unga ohangdosh qilib aytilgan **"Men bolamdan keyin o'lganman..."** jumlasini butun hikoya mazmunini ifodalaydigan, o'z zimmasida o'ta og'ir yuk ko'targan so'zlar jamlanmasidir. Yukki, kitobxoniga kitob sahifalarini ko'z yoshlari bilan sug'orishdan o'zga chora qoldirmaydigan og'ir yuk... *"Askar kiyimida jilmayib turgan o'g'lonning surati tagida : "Men otamdan oldin o'lganman..." degan yozuvni o'qidim. O'zimni qo'lga oldim.*

–Ana, yonidagi G'ulom otaning qabri, – dedi qo'shnim.

⁴ Qo'chqor Norqobil. O'sha asar. B.368.

⁵ Qo'chqor Norqobil. O'sha asar. B.193.

⁶ Qo'chqor Norqobil. O'sha asar. B.195.

⁷ Qo'chqor Norqobil. O'sha asar B.190

Qabr boshidagi marmar lavhdagi: “Men bolamdan keyin o‘lganman...” degan yozuvga ko‘zim tushdi. Endi o‘zimni tutolmadim.”⁸

Ushbu misollardan ko‘rinib turibdiki, Qo‘chqor Norqobil asarlarida mavjud leksik takrorlar nafaqat badiiy matn qismlarini bog‘lash uchun, balki matn ekspressivligini oshirish vositasi bo‘lib ham xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гальперин И. Р. О понятии «текст» // Материалы научной конференции «Лингвистика текста». — Т. 1. — М., 1974. — С. 67.
2. Мамаjonov A. *Tekst lingvistikasi*. —Т.:1989.
3. Yo‘ldoshev M., Yadgarov Q. *Badiiy matnning lisoniy tahlili*. —Toshkent, TDPU, 2007.
4. Yo‘ldoshev M. *Badiiy matn lingvopoetikasi*.-Toshkent: Fan, 2008.- 160 b
5. Samodil: hikoyalar. Qo‘chqor Norqobil. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. — 400 b.

⁸ Qo‘chqor Norqobil. O‘sha asar B.369.